

Για το βιβλίο:

Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Νεφέλη 2008, 676 σ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΣΥΝΕΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΡΑΦΕΙ
Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ ΣΥΡΙΑΤΟΥ

Όταν ένα επιστημονικό βιβλίο βρίσκεται στην τέταρτη του έκδοση, συνήθως, γίνεται ύποπτο εκλαϊκείωσης. Το έργο του Χάγκεν Φλάισερ *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία* δεν είναι απλώς ένα βιβλίο που ξέφυγε από τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες. Είναι ένα βιβλίο που μιλά άμεσα στον αναγνώστη και τον καλεί να στοχαστεί πάνω στον τρόπο που διαμορφώνει τη συνείδηση, την ταυτότητα και το συγκινησιακό του φορτίο, όχι μόνο σχετικά με τη μνήμη των μυριάδων επεισοδίων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και πάνω στον τρόπο που καλείται από διάφορα επίπεδα δημόσιου λόγου να αντιδράσει απέναντι σε αυτά τα γεγονότα. Η αμεσότητα αυτή δεν παραπέμπει σε κάποια ευκολία είτε από την πλευρά του συγγραφέα, είτε από την πλευρά του αναγνώστη. Αντίθετα, πρόκειται για την απλότητα της γραφής που μπορεί να πετύχει ένας συγγραφέας μόνο μέσα από την εξαντλητική επεξεργασία του θεματός του, διατηρώντας ταυτόχρονα τον ενθουσιασμό του για το θέμα αυτό, με στόχο να κινητοποιήσει τον αναγνώστη να διαβάσει κριτικά όχι μόνο το βιβλίο αλλά και κάθε άλλη πρόσκληση ανάκλησης της σχετικής μνήμης. Το βιβλίο πραγματεύεται τη διαχείριση της μνήμης σχετικά με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως διαμορφώθηκε και συνεχίζει να διαμορφώνεται από τις κυβερνήσεις, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, την αγορά, αλλά και τους πάσης φύσεως διεκδικητές της μνήμης.

Πού οφείλεται όμως η επιτυχία του; Πρόκειται μόνο για ένα ακόμα σύμπτωμα της απήχησης της δημόσιας ιστορίας στους, πάντα διψασμένους για τη φρίκη και την

Η Αθηνά Συριάτου διδάσκει Ευρωπαϊκή Ιστορία στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

απόγνωση του πολέμου, αναγνώστες; Αντικατοπτρίζει την ανάγκη για απόδοση δικαιοσύνης στους αδικαιώτους και τους αφανείς του πολέμου ή, μήπως, για μια λοξή ματιά στους θύτες, που και αυτοί διεκδικούν θέση στις παρελάσεις και μερίδιο από τα στεφάνια πάνω στα μαρμάρια μνημεία; Ο Φλάισερ, πέρα από όλα αυτά, θέτει ερωτήματα σχετικά με τις δημόσιες επιτελέσεις της μνήμης του πολέμου που απευθύνονται στον πυρήνα της υπαρξιακής αγωνίας των σύγχρονων αναγνωστών, σχετικά με το πόσο αντέχουμε να συνδιαλεγόμαστε και να συνυπάρχουμε με το συλλογικό παρελθόν, της δικής μας αλλά και των άλλων κοινωνιών. Κατά πόσο δηλαδή είμαστε έτοιμοι να δούμε το παρελθόν «μας», αλλά και το παρελθόν «τους», ως μια σχέση της πραγματικής εμπειρίας και της αφήγησής της, πόσο πρόθυμοι είμαστε να αναγνωρίσουμε τα κίνητρα και τα συμφέροντα πίσω από την αφήγηση ή την αναπαράσταση των γεγονότων από τα ΜΜΕ και άλλες εξουσίες και ποια θα είναι τελικά η δική μας επιλογή της ερμηνείας των γεγονότων αυτών. Ακόμα, κατά πόσο είμαστε έτοιμοι, πέρα από τη μνήμη, να δεχτούμε και τη λήθη, αν αυτή μπορεί ακόμα και να μας θεραπεύσει. Να δεχτούμε δηλαδή τη λήθη όχι ως άρνηση, αλλά ως διαδικασία ιστορικοποίησης του παρελθόντος.

Το υλικό του βιβλίου αντλείται από την πληθώρα των σχολίων σε έντυπα και ηλεκτρονικά ΜΜΕ των εμπλεκόμενων στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χωρών πάνω στη μνημόνευση του πολέμου. Σε αυτό το υλικό περιλαμβάνονται «από δημοσιογραφικές έρευνες και κινηματογραφικές ταινίες, σχολικά εγχειρίδια και λογοτεχνικά βιβλία, μέχρι και μνημεία και επετειακές εκδηλώσεις» ή τηλεοπτικά προγράμματα, υλικό που παράγεται όχι μόνο «για» ένα κοινωνικό σύνολο, αλλά διαμορφώνει «μαζί με αυτό» συλλογικές ταυτότητες. Έτσι, συχνά, όπως λέει ο ίδιος ο συγγραφέας, ασχολείται περισσότερο με αυτό «που δεν συνέβη» παρά με αυτό που συνέβη. Ο συγγραφέας συνειδητοποιεί απόλυτα το «σαθρό», όπως το ονομάζει, έδαφος που κινείται η δημόσια ιστορία, εφόσον το παρόν ανοιχτά μεροληπτεί απέναντι στο παρελθόν. Γνωρίζει τη διάσταση της κυριαρχίας του συναισθήματος πάνω στα πραγματικά γεγονότα και τον τρόπο που τα ΜΜΕ επιδιώκουν να επηρεάσουν αντιλήψεις για την υποτιθέμενη κοινή ταυτότητα που έχει διαμορφωθεί. Γνωρίζει επίσης το γεγονός ότι η λεγόμενη «κοινή γνώμη» δεν αποτελεί μια αδιαφοροποίητη μάζα αποδεκτών αλλά σύνολα που ανταποκρίνονται σε αυτά τα δημοσιεύματα με διαφορετικό τρόπο. Ωστόσο, παρά την αποσπασματικότητα των πηγών και τη ρευστότητα των τεκμηρίων, τολμάει να γράψει το βιβλίο αυτό. Αντιμετωπίζει την προθετικότητα των παραγωγών της δημόσιας ιστορίας και παίρνει θέση όχι μόνο

πάνω στα γεγονότα και τις ερμηνείες τους αλλά και στις μνημονικές πράξεις (σ. 29).

Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη και λίγο ως πολύ παρακολουθεί την έκρηξη της ιστορικής μνήμης σχετικά με τον πόλεμο, όπως διαμορφώθηκε μετά το 1989, μέχρι και την ημερομηνία της πρώτης γραφής του (2008). Το 1989, *anus mirabilis* όχι μόνο για τη συμβολική λήξη του ψυχρού πολέμου αλλά και ως έναρξη της εποχής της ατέρμονης ζήτησης για περισσότερη ιστορία, λαμβάνεται εδώ ως μία συμβολική αφετηρία για μια πρώτη ματιά στον κόσμο που άφησε πίσω του ο πόλεμος, όταν σηκώθηκε ο μανδύας που ήθελε ένα πολύ μεγάλο μέρος των πρωταγωνιστών να επικαλείται τη μνήμη του πολέμου, όπως υπαγορευόταν από τη σοβιετική εξουσία. Συγχρόνως, ήταν σε μεγάλο βαθμό και αφετηρία για μια αναθεώρηση της μνήμης και για εκείνους που, θεσμικά τουλάχιστον, είχαν την ελευθερία να στοχάζονται πάνω στη μνήμη του πολέμου.

Ο προβληματισμός του πρώτου μέρους του βιβλίου εστιάζεται στη λειτουργία των επουλωτικών μύθων που υιοθέτησαν τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, και ιδιαίτερα στον τρόπο που χειρίστηκαν τους μύθους αυτούς οι Γερμανοί. Οι περισσότερες μεταπολεμικές κυβερνήσεις και από τα δύο στρατόπεδα του ψυχρού πολέμου, με τη συναίνεση ίσως των λαών τους, υιοθέτησαν το μύθο της καθολικής αντίστασης στον εχθρό και των μειοψηφιών που συνεργάστηκαν με αυτόν. Οι σιωπές, οι διαστρεβλώσεις και η μίξη αλήθειας και μυθεμάτων με σκοπό να γράψουν, διαμορφώσουν μια ιστορία με καθαρούς ενόχους, που μάλιστα τιμωρήθηκαν ή εξουδετερώθηκαν αμέσως, και καθαρούς αθώους που αποκαταστάθηκαν, οδήγησε σε πολλές και διαφορετικές πολιτικές και δράσεις.

Όμως δεν είχαν όλα τα εγκλήματα την ίδια αξία, παρατηρεί ο Φλάισερ. Στη μεταπολεμική Γερμανία η διαβάθμιση των εγκλημάτων υπαγορεύτηκε από την ανάγκη της οικοδόμησης ενός νέου, πολιτικά «πολιτισμένου», κράτους, που θα μπορούσε να σταθεί στη νέα διεθνή σκηνή. Έτσι, οι αγριότητες των Γερμανών ενάντια στους σλαβικούς λαούς δεν αποτελούσαν έγκλημα, σύμφωνα με τις αξίες του ψυχρού πολέμου, αλλά άμυνα, τόσο ενάντια στον εχθρό στα χρόνια του πολέμου όσο και το σύγχρονό τους εχθρό. Το Ολοκαύτωμα, από την άλλη, μπορούσε να χρεωθεί αποκλειστικά στον ίδιο τον Χίτλερ και τους φανατισμένους συνεργάτες του και μ' αυτόν τον τρόπο ο γερμανικός λαός να απαλλαγεί από κάθε ανάμιξη στο έγκλημα. Όσο για τα εγκλήματα των τότε εχθρών και νυν συμμάχων ενάντια στους Γερμανούς, χρησιμοποιήθηκαν και αυτά ανάλογα με τις προσταγές του παρόντος. Στα πρώτα χρόνια του ψυχρού πολέμου και ενώ η Γερμανία προσπα-

θύσε να συγκροτήσει τη νέα διεθνή της εικόνα, που θα είχε απεμπολήσει τις ναζιστικές αξίες, τα εγκλήματα αυτά υποτιμήθηκαν –αργότερα όμως θα επέστρεφαν δυναμικά, ως αντιστάθμισμα της ενοχής για τις φρικαλεότητες που διέπραξαν οι Γερμανοί.

Το «ξεκαθάρισμα των λογαριασμών με το παρελθόν» είναι μόνο μια ερμηνεία του βαρυφορτωμένου όρου *Vergangenheitsbewältigung*, που εφηύραν οι Γερμανοί για να εκφράσουν την ιδιαίτερη και πολυεπίπεδη κατάσταση που είχαν να αντιμετωπίσουν. Κάθε γενιά της μεταπολεμικής Γερμανίας έπρεπε να αναμετρηθεί με το παρελθόν αυτό. Η γενιά του 1968, η οποία κατά την άποψη κάποιων παρουσίασε το «μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ πατεράδων και παιδιών», χαρακτηρίστηκε πατροκτόνος, καθώς καταδίκασε μονομερώς τα εγκλήματα των Γερμανών, παραμερίζοντας τα αντίποινα που υπέστησαν. Αντίθετα, οι πολιτικοί του 1980 προώθησαν τη συμφιλίωση με το ναζιστικό παρελθόν χωρίς απολογισμούς «πάνω από τα μνήματα», επιδιώκοντας περισσότερο την επίτευξη πολιτικών στόχων παρά την αποκατάσταση της αλήθειας.

Από το 1989 και μετά, στο δημόσιο μνημονικό χώρο διαγκωνίζονταν δύο ενοχοποιητικά παρελθόντα, συχνά προσπαθώντας το ένα να εξουδετερώσει το άλλο. Το κομμουνιστικό παρελθόν προστέθηκε στο ναζιστικό, ως ένα ακόμα φορτίο ενοχής, για το ανατολικό όμως μέρος της ενοποιημένης πλέον χώρας. Θα σταματούσε ο «θορυβώδης θρήνος» της ναζιστικής ενοχής μπροστά στα εγκλήματα του σταλινισμού; Καθώς οι καινούργιοι ένοχοι της κομμουνιστικής περιόδου καταδικάζονταν και περιθωριοποιούνταν, ο Φλάισερ συγκρίνει την τιμωρία των μεν με την ενσωμάτωση και την ανταμοιβή των δε. Δηλαδή, τη σχετική ατιμωρησία των ενόχων της ναζιστικής περιόδου, αμέσως μετά την ειρήνη του 1945, και τη δίωξη των ενόχων του σταλινισμού αμέσως μετά το 1989. Οι νικητές του 1989 συχνά ήταν πρόθυμοι να αποκαταστήσουν ηθικά όχι μόνο τους δημοκράτες που αντιπολιτεύονταν το σταλινισμό αλλά και εγκληματίες Ναζί, με στόχο τη σχετικοποίηση των ναζιστικών εγκλημάτων, εγκλήματα που έτσι κι αλλιώς ταύτιζαν με εκείνα της σταλινικής περιόδου. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι, αν ο χωρισμός της Γερμανίας κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου ήταν η τιμωρία για τη διαπραχθείσα ύβρη, η επανένωση δεν μπορεί παρά να ήταν η άφεση των αμαρτιών.

Τέτοιου είδους συμψηφισμοί ενοχής και μνήμης των δραστηριοτήτων των σοβιετικών πρώην «συμμάχων» και, για την αμέσως επόμενη πεντηκονταετία, «εχθρών» έπρεπε να γίνουν και εν όψει των στρογγυλών επετείων που ακολούθησαν τον πόλεμο. Σοβιετικοί, πρώην σύμμαχοι, και τώρα Ρώσοι, πρώην κομμουνιστές, και Γερμανοί, πρώην εχθροί και νυν σύμμαχοι, αποκλείστηκαν από την πεντηκοστή επέτειο της

απόβασης των συμμάχων στη Νορμανδία – προκαλώντας αρνητικά σχόλια με την επιλογή αυτή, που ήθελε μια γιορτή της «καθαρής» δημοκρατικής Δύσης. Ένα χρόνο μετά, στην επέτειο της 8ης Μαΐου, ημέρα απελευθέρωσης της Ευρώπης, «τα δυτικά δημοκρατικά κράτη» δέχτηκαν τελικά στους εορτασμούς τη Γερμανία. Αλλά και στην ίδια τη Γερμανία, η επέτειος της 8ης Μαΐου προβλημάτισε τους Γερμανούς ως προς το περιεχόμενο της μνήμης. Η ημέρα της απελευθέρωσης θα έδινε μια νέα ώθηση στη μνημόνευση των φρικαλεοτήτων, οδηγώντας σε μια έξαρση εθνικού μαζοχισμού, ή θα σηματοδοτούσε, όπως υποστήριξαν πολλοί άλλοι, μαζί με το τέλος του εθνικοσοσιαλισμού την έναρξη των εκτοπισμών και της διαίρεσης της χώρας; Τα ΜΜΕ πρότειναν συμβιβαστικά ότι η ημέρα αυτή συμβολίζει «και την ήττα και την απελευθέρωση», ενώ κάποιοι έβλεπαν την πτώση του κομμουνισμού και την ενοποίηση της Γερμανίας ως πρόδρομο της ενοποίησης της Ευρώπης. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι πολιτικοί της «δημοκρατικής Δύσης» συμπεριέλαβαν τελικά τους Γερμανούς ανάμεσα στους νικητές που μπορούσαν να παρευρεθούν στους εορτασμούς του τέλους του πολέμου, εφόσον και αυτοί μόλις είχαν νικήσει το σοβιετικό εχθρό.

Οι πόλεμοι της μνήμης όμως οξύνονταν. Από τη μια η περιοδεύουσα Έκθεση για τα Εγκλήματα της Βέρμαχτ, από το 1995 έως το 1999, αμφισβήτησε το μύθο του καλού γενναίου γερμανικού στρατού που διέφερε από τα αιμοσταγή Ες-Ες. Αντίθετα, πρόβαλλε τη συμβολή της Βέρμαχτ στον αποδεκατισμό των σλαβικών λαών της ανατολικής Ευρώπης και στον αφανισμό των Εβραίων, προκαλώντας την οργή όσων ήθελαν να πιστεύουν σε μια ασφαλιστική δικλίδα που θα τους έβγαζε από την ολοκληρωτική εθνική ενοχή. Από την άλλη, την ίδια δεκαετία τρία νέα βιβλία, γνωστών συγγραφέων,¹ που έγιναν best seller, συστηματικά προέβαλλαν την εικόνα των Γερμανών όχι ως θυτών αλλά ως θυμάτων του πολέμου. Συχνά, στα βιβλία αυτά, η παράλειψη των μέγιστων και γνωστότερων γερμανικών εγκλημάτων ενάντια στους ευρωπαϊκούς λαούς και, αντίθετα, η μέγιστη προβολή των συμμαχικών επιθέσεων, τις οποίες μέχρι εκείνη την στιγμή η επίσημη ιστορία παρέβλεπε, όλα, έγιναν όπλα για να αποδείξουν ότι και πάλι οι Γερμανοί είχαν μια μοναδικότητα: «ήταν τα μεγαλύτερα θύματα του πολέμου».²

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, ο συγγραφέας ασχολείται με τα ένοχα μυστικά και τις αδικαιώτες ιστορίες των νεκρών όλων των εμπλεκόμενων στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κρατών, που με βάση την πεντηκοστή επέτειο από το τέλος του ενεργοποίησαν και πάλι τη μνήμη των δεινών του πολέμου. Τα μυστικά αυτά, σε Ανατολή και Δύση, ήλθαν στο φως όχι μόνο για να ξεβολέψουν την επίσημη μνήμη, που συχνά επιβαλλόταν

με καθεστωτικές ντιρεκτίβες, αλλά και για να ερμηνεύσουν και να αναδιαμορφώσουν τις πολιτικές προτεραιότητες των σύγχρονων κρατών που είχαν εμπλακεί στον πόλεμο.

Οι σχέσεις που είχαν τα κράτη αυτά με τον ναζιστικό εχθρό πριν τον πόλεμο και οι αλλαγές στρατοπέδου κατά τη διάρκειά του καθόρισαν τη μνήμη και τη σημασία των γεγονότων του πολέμου. Ιδιαίτερα στην ανατολική Ευρώπη, στα κράτη που επιβλήθηκαν οι νέες συμμαχίες και εδραιώθηκε μια νέα κατοχή, οι συμμαχίες αυτές σχετιζόνταν όχι μόνο με τον πόλεμο αλλά και με παλιότερες άλυτες ιστορικές συγκρούσεις, όπως οι εθνολογικές διαφορές, που δεν είχαν εξομαλυνθεί. Ακόμα, οι ανατροπές που επήλθαν με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και οι συνεχείς πολιτικές αλλαγές που ακολούθησαν σηματοδότησαν στις χώρες αυτές μια νέα δυναμική του ιστορικοπολιτικού λόγου σχετικά με τον πόλεμο. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν ήταν μόνο οι επιζήσαντες που έπρεπε να κινητοποιηθούν για να επανατοποθετηθούν πάνω στη μνήμη του πολέμου, αλλά και οι νεκροί. Ασήμαντοι νεκροί, σημαίνοντες νεκροί και, κυρίως, μεγάλοι αριθμοί νεκρών απέκτησαν ξαφνικά μια ιδιαίτερη «κινητικότητα». Κάποιοι, που λογίζονταν ως νεκροί του πολέμου και κρύβονταν εξήντα χρόνια μετά τη λήξη του σε απρόσιτα βουνά και μακρινά νησιά, γυρνούν ζωντανοί για να μάθουν ότι δεν είναι πλέον καταδιωκόμενοι. Κάποιοι άλλοι σημαίνοντες νεκροί μεταφέρονται για να ξαναταφούν στο «σωστό τόπο», δηλαδή εκεί απ' όπου προέρχονται και όχι εκεί που πέθαναν και θάφτηκαν. Πιο σημαντικοί όμως ήταν οι μεγάλοι αριθμοί των νεκρών που ζητούσαν ακόμα δικαίωση. Τα θύματα της εξέγερσης της Βαρσοβίας, για παράδειγμα, παρότι η εξέγερση αυτή αποτελεί ένα γνωστό ιστορικό γεγονός, δεν έχουν πάρει τη θέση που τους αναλογεί στη συλλογική μνήμη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, ακριβώς επειδή ενοχοποιούν τους κρατούντες και από τους δύο συνασπισμούς του ψυχρού πολέμου. Κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής εξουσίας στην Πολωνία, η εξέγερση δυσφημίστηκε ως «πράξη εγκληματικής απερισκεψίας» των οργανωτών της, του Στρατού της Πατρίδας, και όχι ως προδοσία εκ μέρους των Σοβιετικών, οι οποίοι δεν επέτρεψαν την από αέρος βοήθεια των συμμάχων προς τους εξεγερθέντες. Η επίσης γνωστή σφαγή των 20.000 αξιωματικών της πολωνικής ελίτ, από τη μυστική αστυνομία των Σοβιετικών μετά από εντολή του Στάλιν, που είχε προηγηθεί την άνοιξη του 1940 (και έμεινε γνωστή ως σφαγή του Κατύν, από το δάσος όπου βρέθηκε ο πρώτος ομαδικός τάφος των 4.100 νεκρών), υπήρξε μια τέτοια περίπτωση συγκάλυψης του γεγονότος για πολλά χρόνια –και όχι μόνο για την Πολωνία. Είναι χαρακτηριστικό ότι διαδοχικές κυβερνήσεις στη Βρετανία απαγόρευαν σε βρετανούς αξιωματικούς να παρευρίσκονται στο ετήσιο μνημόσυνο των θυμάτων, τουλάχιστον πενήντα χρόνια μετά

το έγκλημα. Μέχρι και το 1989, η επίσημη βρετανική θέση ήταν ότι παρέμενε ασαφές ποια πλευρά είχε δίκιο, παρόλα τα αδιάσειστα στοιχεία που είχαν γίνει γνωστά. Όπως λέει ο βρετανός ιστορικός Norman Davies, μολονότι το Κατύν δεν υπήρξε η πιο ακραία βιαιοπραγία των Σοβιετικών, υπήρξε «το κατεξοχήν ζήτημα που ανάγκασε τους σχολιαστές να επιλέξουν ανάμεσα στη χιονοστιβάδα των τεκμηρίων και στις δηλώσεις που εξυπηρετούσαν τις θέσεις των νικητριών δυτικών και σοβιετικών κυβερνήσεων».³

Στη Ρωσία, που στις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα είχε αποφασίσει να αποκαταστήσει και το αυτοκρατορικό και το κομμουνιστικό παρελθόν της, το στοιχείο της εθνικής υπερηφάνειας μπορούσε να κερδηθεί και από την επανεκτίμηση της συμβολής του ρωσικού λαού στον τερματισμό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σε αυτό το πλαίσιο, το Στάλινγκραντ, αν και έφερε το όνομα και τη δόξα του κομμουνιστικού παρελθόντος που εν πολλοίς είχαν αποποιηθεί οι κυβερνήσεις του τέλους του 20ού αιώνα, δεν μπορούσε παρά να βρίσκεται στο επίκεντρο της μνήμης. Η μάχη αυτή, που υπήρξε από τις καθοριστικότερες του πολέμου και είχε μακράν το μεγαλύτερο αριθμό νεκρών από κάθε άλλη, είχε συστηματικά υποτιμηθεί από τους συμμάχους, που έδιναν προτεραιότητα σε άλλες μάχες, όπως στην εκστρατεία στην Αφρική και στην απόβαση στη Νορμανδία. Ωστόσο, οι πιο ήρεμοι παρατηρητές υποστήριξαν ότι το Στάλινγκραντ, πέρα από κάθε άλλη εκτίμηση, ήταν «μια μαρτυρία θάρρους και της πεισματικής λαϊκής καρτερίας, και όχι απόδειξη της υπεροχής του σοβιετικού συστήματος» και σίγουρα δεν ταυτίστηκε με το όνομα του Στάλιν.

Δεν ήταν μόνο οι σύμμαχοι που αρνούταν να παραδεχτούν τον μεγάλο αριθμό των νεκρών αλλά και το σοβιετικό και το μετακομμουνιστικό ρωσικό κράτος. Οι έρευνες που αποδεικνύουν πολύ υψηλότερο αριθμό νεκρών από εκείνον που δινόταν επισήμως από την πλευρά των Σοβιετικών μάλλον αποδεικνύουν συγχρόνως και την περιφρόνηση προς την ανθρώπινη ζωή του τότε ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και την έλλειψη ετοιμότητας της σοβιετικής στρατιωτικής μηχανής. Τα στοιχεία αυτά, σε κάθε περίπτωση, δεν προβάλλονταν στη μετέπειτα κομμουνιστική περίοδο, αλλά ούτε και στη μετακομμουνιστική, ιδιαίτερα μάλιστα καθώς έδιναν αφορμή σε κάποιους να κάνουν κριτική στην πολιτική του Πούτιν σχετικά με την Τσετσενία, για παράδειγμα, και να καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι «η πολιτική που θέλει το ρωσικό κράτος να υπερασπίζεται τα συμφέροντά του σε βάρος της ζωής των πολιτών του διαπερνά εποχές και καθεστώτα» (σ. 170).

Μεγάλοι αριθμοί νεκρών, όμως, προκαλούσαν ανησυχία και στα δορυφορικά κράτη που είχαν συνεργαστεί με τους Γερ-

μανούς και μετά περιήλθαν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, τα οποία μετά το 1991 επιδίωξαν να αποκαταστήσουν τη συνεργασία αυτή ως πραγματική αντίσταση στον πραγματικό εχθρό, δηλαδή τη Σοβιετική Ένωση. Τα δεινά που υπέστησαν κατά τη διάρκεια της σοβιετικής κυριαρχίας υπερπροβλήθηκαν και μάλιστα αντιπαράτέθηκαν στα δεινά του πολέμου, τα οποία έμοιαζαν τώρα υποδεέστερα. Έτσι, σε πολλές πρώην χώρες του σοβιετικού μπλοκ η συνεργασία με τους Ναζί όχι μόνο δεν αποκρυπτόταν αλλά προβαλλόταν ως αντίσταση στους Σοβιετικούς, που ήταν τελικά γι' αυτές ο πραγματικός εχθρός, την καταπίεση του οποίου υπέστησαν για πενήντα χρόνια. Παρόμοια στάση είχαν και οι Βαλτικές χώρες, που αρνήθηκαν να παρευρεθούν ή να οργανώσουν τελετές μνήμης που αφορούσαν τον πόλεμο, ακριβώς επειδή δεν δέχονταν να βρίσκονται στο ίδιο στρατόπεδο με τους Σοβιετικούς. Οι δικοί τους νεκροί δεν αναγνώριζαν ως εχθρό τους Ναζί αλλά τον Στάλιν.

Ωστόσο οι σκελετοί έχουν την ενοχλητική τάση να τρίζουν εκεί που δεν τους περιμένεις, επισημαίνει ο συγγραφέας. Οι Πολωνοί, που έδειχναν στην ανθρωπότητα την όντως μεγάλη θυματοποίησή τους από τον πόλεμο, συγχρόνως υπήρξαν κρυφοί θύτες για χιλιάδες Εβραίους στο έδαφός τους. Οι Ιταλοί, που άλλαξαν στρατόπεδο στα μέσα του πολέμου, πρόθυμα έκρυσαν τους δικούς τους εγκληματίες πολέμου και τους ενσωμάτωσαν στη μεταπολεμική κοινωνία, αφήνοντας αδικαίωτα τα θύματά τους. Οι ουδέτερες χώρες αποδείχτηκε ότι βοηθούσαν σε μεγάλο βαθμό τη ναζιστική πολεμική μηχανή, είτε με τον ανεφοδιασμό, όπως η Σουηδία, είτε με την κλεπταποδοχή του πλιάτσικου των εβραϊκών περιουσιών, όπως με το χρυσό των Ναζί στην Ελβετία. Όσο για τους νεκρούς στην Άπω Ανατολή, και αυτοί έμειναν τραγικά αδικαίωτοι, εφόσον η μεταπολεμική Ιαπωνία πρόβαλε περισσότερο τη θυματοποίησή της από τις πυρηνικές βόμβες και όχι την κατακτητική της ορμή, που δημιούργησε εκατομμύρια θύματα στον ασιατικό χώρο.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου του, ο Φλάισερ ασχολείται με τη συνύφανση του παρόντος με το παρελθόν και το σχεδιασμό του μέλλοντος, σε σχέση πάντα με τη μνήμη του πολέμου. Είναι το πιο πολιτικό μέρος του βιβλίου, όπου αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους η μνήμη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου γίνεται τόπος διαμόρφωσης άμεσης πολιτικής. Εδώ δεν είναι το παρελθόν που καλεί το παρόν αλλά το παρόν που ζητά εξυπηρετήσεις από το παρελθόν.

Ο Χ. Φλάισερ δηλώνει εξ αρχής ότι αντιλαμβάνεται την ιστορία ως μια συνεχή αναθεώρηση, δηλαδή αμφισβήτηση της κυρίαρχης κάθε φορά άποψης, και παραδέχεται ότι καμιά γενιά δεν μπορεί να γράψει μια «σωστή» ιστορική ερμηνεία. Όμως ο ανα-

θεωρητισμός αυτός σε καμιά περίπτωση δεν θα μπορούσε να στηρίζεται σε ατεκμηρίωτες καταγγελίες, άρνηση, απαλοιφή και διαστρέβλωση της πραγματικότητας για να εξυπηρετηθούν τρέχουσες πολιτικές σκοπιμότητες. Καταγγέλλει ανοιχτά τους ισχυρισμούς κάποιων ψευδοϊστορικών που διατείνονται ότι δεν συνέβη ποτέ το Ολοκαύτωμα, για παράδειγμα, και παίρνει θέση υπέρ της καταδίκης αυτών που εμπρόθετα συμψηφίζουν εγκληματικά γεγονότα για να τα σχετικοποιήσουν και να αντιστρέψουν το ρόλο θυτών και θυμάτων. Οι ιστορικοί αυτοί απλώς διαστρέφουν το ρόλο της ιστορίας και την έννοια της αναθεώρησης για ίδιον όφελος –πολύ συχνά απλώς για να εξασφαλίσουν λίγη ακόμα διασημότητα, εφόσον δεν έχουν πραγματική αξία.

Σε όλη την εικοσαετία των επετείων (των 50 και των 60 χρόνων), το Ολοκαύτωμα στέκεται ως η λυδία λίθος αλλά και ως η μεγαλύτερη ευκαιρία για κάθε είδους «καταχρηστικές παρομοιώσεις» της τρέχουσας πολιτικής. Όπως λέει ο συγγραφέας, «ο οποιοσδήποτε εισβολέας, παραβάτης ή απλώς εσωτερικός αντίπαλος, μπορεί να παραβληθεί με τον Χίτλερ, ο κάθε προπαγανδιστής με τον Γκέμπελς και η οποιαδήποτε σφαγή ή απειλή ακόμα ως γενοκτονία ή Ολοκαύτωμα» (σ. 335). Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ δεν έπαψε να ανακαλύπτει «τον ένα Χίτλερ μετά τον άλλο», όπως επισήμανε ένας έλληνας δημοσιογράφος, για να εξυπηρετήσει δικά της συμφέροντα και να παρουσιαστεί ως η σωτήρια δύναμη που θα απέτρεπε ολοκαυτώματα, και έτσι να εξασφαλίσει ότι οι πόλεμοι που διεξήγαγε στο τέλος του 20ού αιώνα και στην αρχή του 21ου θα θεωρούνταν αμυντικοί (σ. 336). Ακόμα και η εξωτερική πολιτική του κράτους του Ισραήλ χρησιμοποιήθηκε ως η πιο ειρωνική αντίστιξη για το νέο ολοκαύτωμα, όπως το ονόμασαν μερικοί, που πραγματοποιούν τα πρώην θύματα ενάντια στους Παλαιστίνιους, χωρίς να εξετάζεται όμως και η αίσθηση απειλής που βιώνουν οι ίδιοι οι Ισραηλινοί. Όσο περισσότερο διατηρείται «το ηθικό καθήκον και η ιστορική ευθύνη, για τους Γερμανούς, να κρατήσουν τη μνήμη ζωντανή» τόσο περισσότερο ακούγονται και φωνές που θέλουν να σταματήσει η εκβιαστική χρήση της ενοχής αυτής για πολιτικούς λόγους. Η δημοσίευση του βιβλίου *Η βιομηχανία του Ολοκαυτώματος* από τον εβραίο ιστορικό και απόγονο θυμάτων του Ολοκαυτώματος Ν. Φινκελστάιν κατέδειξε και πάλι όχι μόνο την πολυπλοκότητα του γεγονότος και της μνήμης του, αλλά και τις αντιπαλότητες σχετικά με το ποιος δικαιούται να ομιλεί περί αυτού. Ακόμα, έδειξε πως τη διαχείριση της μνήμης δεν μπορεί να την αναλάβει μια γενιά που διά παντός θα ορίσει μια ετυμηγορία για τους ενόχους, στην οποία οι μελλοντικές γενιές θα είναι υποχρεωμένες να αναφέρονται.

Κι όμως, συγχρόνως συμβαίνουν και πολλές υγιείς κινήσεις, τις οποίες προβάλλει με ιδιαίτερη θέρμη ο Φλάισερ, όπως απόπειρες συμφιλίωσης με αδελφοποιήσεις βομβαρδισμένων πόλεων από αντίπαλα στρατόπεδα που έζησαν και τη φρίκη της καταστροφής αλλά και το μόχθο για την ανοικοδόμησή τους, για παράδειγμα το Κόβεντρυ με τη Δρέσδη. Η συγγραφή κοινών σχολικών βιβλίων για χώρες με ριζικές διαμάχες, όπως το γαλλογερμανικό βιβλίο ευρωπαϊκής ιστορίας που αναθεώρησε γεγονότα από το «συνέδριο της Βιέννης» και μετά, οι πορείες συμφιλίωσης από το βομβαρδισμένο από τους συμμάχους Γκφόρτσαϊμ στη βομβαρδισμένη από τους Ναζί πόλη της Ισπανίας Γκερνίκα μέσω Γαλλίας, όλα αυτά συμβάλλουν στο σύνθημα «συμφιλίωση δίχως λήθη», που ουσιαστικά εκφράζει και τη θέση του συγγραφέα. Κι αντί για βαρύγδουπα συλλογικά μνημεία προτιμά να προβάλλει το έργο ενός καλλιτέχνη που αφαιρεί πέτρες ή κυβόλιθους από το καλντερίμι όπου έμεναν Εβραίοι ή αντιστασιακοί που εξοντώθηκαν από το ναζιστικό καθεστώς στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, για να τοποθετήσει στη θέση τους, για κάθε θύμα, μια αναμνηστική πλάκα όπου αναγράφονται τα στοιχεία του, καθώς και το πότε μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο όπου πέθανε. Έτσι, ο καλλιτέχνης έχει μετατρέψει τα ξεχασμένα θύματα σε «γείτονες», λέει ο Φλάισερ, αποδίδοντάς τους το όνομα και την τιμή που τους αφαιρέσαν οι Ναζί (σ. 411).

Η επέτειος των εξήντα χρόνων από το τέλος του πολέμου προκάλεσε ένα ακόμα κύμα αντιπαραθέσεων. Όλα τα ανοικτά ερωτήματα και οι αντιφάσεις σχετικά με τη μνήμη είχαν μάλλον οξυνθεί παρά καταλαγιάσει τα δέκα χρόνια που μεσολάβησαν από την επέτειο του 1995. Οι νέες αποκαλύψεις σχετικά με το ένοχο παρελθόν όλων των χωρών έδειχναν κυρίως πόσο δύσκολο είναι ακόμα για τα έθνη να ξεφύγουν από την εξιδανικευμένη αυτοεικόνα τους, κάτι που τα κάνει να προτιμούν είτε την αποσιώπηση είτε ακόμα και το ψέμα. Όσο για τους κάθε είδους αναθεωρητές, τώρα όχι μόνο ιστορικοί αλλά και πολιτικοί, ακόμα και αρχηγοί κρατών, όπως ο Αχμαντιντζάντ, ενεπλάκησαν σε χορηγίες για έρευνες και εκδηλώσεις για τη διάδοση της ιδέας περί κατασκευής του Ολοκαυτώματος ή άλλων, υποτίθεται μη πραγματικών, εγκλημάτων. Συγχρόνως, όμως, έχουν επιβληθεί ποινές φυλάκισης για τους αρνητές όχι μόνο του εβραϊκού αλλά και άλλων ολοκαυτωμάτων. Ο Φλάισερ συντάσσεται με την τιμωρία των διαστρεβλωτών της μνήμης και δεν θεωρεί ότι η ελευθερία του λόγου μπορεί να αποτελέσει ατιμώρητα πρόφαση για προπαγάνδα και καλλιέργεια του μίσους.

Στο επίμετρο, ο συγγραφέας ασχολείται με την ελληνική περίπτωση και την πορεία των ματαιωμένων αποζημιώσεων από την Γερμανία, την ατιμωρησία των συλληφθέντων αλλά αθωωθέντων γερμανών δη-

μών και τον υπέρποντα αντισημιτισμό, που δεν περιορίστηκε μόνο στην προπολεμική περίοδο. Και εδώ, με αφορμή τη μνήμη του πολέμου, μπορεί κανείς να δει τα βασικά ιστορικά διλήμματα της ελληνικής μεταπολεμικής ιστορίας και την αδυναμία των κυβερνήσεων να αντεπεξέλθουν στις ιστορικές προκλήσεις, αποποιοούμενες δικαιώματα για την άμεση στήριξη της ισχαιμικής ελληνικής οικονομίας από το αναπτυσσόμενο γερμανικό οικονομικό κολοσσό.

Ο Φλάισερ αρνείται τους συμψηφισμούς ιδεολογιών που οδηγούν σε σχετικοποίηση εγκλημάτων και τις αναθεωρήσεις της ιστορίας βάσει πολιτικών σκοπιμοτήτων του παρόντος. Ελπίζει οι κοινωνίες να μπορέσουν να διατηρούν στη μνήμη τους και τις «σκοτεινές πλευρές της ιστορίας τους» και αναρωτιέται αν οι εμπειρίες του πολέμου, έπειτα από μια διαδικασία «καθαρτικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των κοινωνιών», θα μπορούσαν να συγχωνευτούν σε μια κοινή πολυσχιδή ευρωπαϊκή ταυτότητα, από όπου θα απορρέει μια κοινή ευρωπαϊκή ιστορία, παράλληλα με τις εθνικές, πέρα από τις αυτιστικές μνήμες και ερμηνείες. Ο Φλάισερ δεν γράφει ένα θεωρητικό βιβλίο για τη μνήμη. Ωστόσο, ο τρόπος που αντιπαραβάλλει τα διλήμματα που τίθενται στην κοινωνική μνήμη σχετικά με τη συλλογική ενοχή και τις λειτουργίες της συγχώρεσης, για παράδειγμα, θα μπορούσε να προσφέρει πλούσιο υλικό για τους θεωρητικούς της μνήμης.⁴ Ακόμα περισσότερο για τους μελετητές της δημόσιας ιστορίας το βιβλίο αυτό είναι ένας θησαυρός, όχι τόσο για την τεράστια συλλογή περιπτώσεων δημόσιας εκδήλωσης της μνήμης όσο για την κριτική ματιά του ιστορικού πάνω στις μνημονικές αυτές πράξεις, τις οποίες εντάσσει και αναλύει σε όλη την ιστορική τους διάσταση.⁵

Ο συγγραφέας, με έξοχο χιούμορ και ανθρωπιά, καθώς μιλάει για τους συνεχιζόμενους πολέμους της μνήμης βοηθάει να κατανοήσουμε τη λειτουργία και το σκοπό της ιστορίας. Παρόλο που παίρνει θέση απέναντι στις μνημονικές πράξεις που σχολιάζει με αξιοθαύμαστα εξαντλητική τεκμηρίωση, δεν γράφει τελικά ένα πολιτικό ή δημοσιογραφικό βιβλίο αλλά μια ιστορική μελέτη. Περιγράφει τα εργαλεία της έρευνάς του, αντιπαραβάλλει ερμηνείες και, χωρίς ηθικολογίες, παίρνει θέση απέναντι στα ιστορικά γεγονότα, καθώς και στις αναπαραστάσεις και τις πολλαπλές τους χρήσεις. Καλεί ακόμα τον αναγνώστη να σταθεί θαρραλέα απέναντι στο παρελθόν και να μην καταχωνιάσει την ιστορία που προκύπτει κάθε στιγμή στο παρόν, από νέες μεθόδους και νέες προσεγγίσεις, σε κάποιους «χώρους υγειονομικής ταφής» της μνήμης, όταν ανακαλύπτει άβολες αλήθειες (σ. 504). Τον καλεί να δει ξανά την ιστορία και να διαμορφώσει τη δική του ερμηνεία, πέρα από την προκατάληψη και το «εθνικό συμφέρον». Με αυτήν την έννοια, το βιβλίο αυτό

είναι διαδραστικό: συνδέεται με τη συνείδηση του αναγνώστη, τον οποίο καλεί να συνεχίσει να επιλέγει με έναν πληροφορημένο τρόπο πώς θα ερμηνεύσει το παρελθόν, αλλά και τις δράσεις μνήμης με τις οποίες κάθε τόσο καλείται να αξιολογήσει αυτό το παρελθόν. Τον καλεί, δηλαδή, να ξανα-ορίσει τη στάση ζωής του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρόκειται για τα βιβλία των Γκύντερ Γκρας, *Σαν τον κάβουρα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2008· Άντονι Μπήβορ, *Βερολίνο: Η Πτώση, 1945*, Γκοβόστης, Αθήνα 2004, και Γκεργκ Φρίντριχ / Der Brand, *Φωτιά*, στο βιβλίο του Χ. Φλάισερ, σ. 109-118.
2. Για μια κοινωνιο-ψυχολογική ανάλυση της συλλογικής κοινωνικής μνήμης, ιδιαίτερα της τάσης κάποιων Γερμανών να βλέπουν τον εαυτό τους μέσα από το πρίσμα της θυματοποίησης ως ένδειξη του κλασικού φροϋδικού μηχανισμού άμυνας, βλ. Jeffrey Olick, «The Ciphered Transits of Collective Memory: Neo-Freudian Impressions», *Social Research* 75/1 (Ανοιξη 2008), σ. 1-22.
3. Norman Davies, *Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα, Νεφέλη 2010, τόμ. Β', σ. 1126-1127.
4. Η βιβλιογραφία σχετικά με τη θεωρία της μνήμης είναι ήδη τεράστια. Για παράδειγμα, σχετικά με τη δημόσια συγχώρεση, βλ. Jeffrey Olick, «Times for Forgiveness: A Historical Perspective», στο Aleksandra Wagner / Carin Kuoni (επιμ.), *Considering Forgiveness*, Vera List Centre for Art and Politics, Ν. Υόρκη 2009.
5. Αντίστοιχες αναλύσεις σχετικά με τη λειτουργία των μουσείων ή της τηλεόρασης και του κινηματογράφου στη δημόσια ιστορία, βλ. στο Jerome de Groot, *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*, Routledge, Λονδίνο-Ν. Υόρκη 2009. Σχετικά με τη λειτουργία του τραύματος του πολέμου στη δημόσια ιστορία, βλ. Ρίκη βαν Μπούσχοτεν / Τασούλα Βερβενιώτη / Ευτυχία Βουτουρά / Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008. Γενικότερα για τον πόλεμο και τη δημόσια μνήμη στον 20ό αιώνα, βλ. Martin Evans / Ken Lunn (επιμ.), *War and Memory in the Twentieth Century*, Berg, Οξφόρδη 1997· Jay Winter Emmanuel Sivan, *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1999.